

ILMGA BAG‘ISHLANGAN HAYOT. IMOM AL-BUXORIYNING IBRAT YO‘LI

Raimberdiyeva Gulnora Husan qizi

*O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi Filologiya va tillarni o‘qitish (arab
tili) yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Ilmiy maslahatchi: A. To‘xtanazarov*

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk hadisshunos olim, Birinchi Sharq Renessansi namoyondasi, “muhaddislar imomi” deya ulug‘langan ajdodimiz Imom al-Buxoriyning ibratli hayot yo‘li haqida ma’lumot beriladi. Shuningdek, mashhur muhaddis qalamiga mansub asarlar tahlilga tortiladi, hadis yig‘ish, ularni “sahih” va “nosahih” ekanligini aniqlash jarayoni haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: muhaddis, sahih, nosahih, mo‘tabar manbalar, sunnat, roviy, sanad, matn, hujjat, rivoyat, sahoba, tobein, tab’a tobein, qavl.

Islom dini o‘zining asosiy manbalari sifatida **Qur’oni karim** va **sunnatni** belgilagan. Sunnatning yozma shakli bo‘lgan hadislar **Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.)**ning so‘zlari, amallari, taqdirlagan ishlari, qaytargan ishlari, biror kishi muayyan amal qilib turgan vaqtda unga qarshilik ko‘rsatmaganlari va sifatlariga oid rivoyatlardan iborat bo‘lib, musulmonlar hayotida **Qur’ondan** keyingi eng muhim manba hisoblanadi. Hadislar islom aqidasi, ibodat amallari, axloqiy-ruhiy tarbiya, shuningdek, ijtimoiy muomala va huquqiy me‘yorlarni anglashda beqiyos o‘rin tutadi.

Hadisshunoslik esa bu hadislarni ilmiy asosda o‘rganadigan fan bo‘lib, hadislarning ishonchliligi, roviylar silsilasi, matn mazmuni, tarixiy va ijtimoiy kontekstdagi o‘rni hamda talqinini chuqur o‘rganadi. Bugungi globallashuv va ijtimoiy o‘zgarishlar sharoitida bu sohalarining dolzarbligi yanada ortib bormoqda.

Hadis va hadisshunoslikning zamonaviy davrdagi ahamiyati ko'plab ijtimoiy, madaniy va dini omillar bilan bog'liq. Birinchidan, musulmon jamiyatlarida islomiy o'zlikni anglash, diniy savodxonlikni oshirish va **Qur'on** bilan birga hadislarni chuqur o'rganishga bo'lgan ehtiyoj kuchaymoqda. *Payg'ambar (s.a.v.)*ning hayoti, u kishining *axloqi, boshqaruv uslubi, insonlar bilan munosabatdagi yondashuvlari* — bularning barchasi zamonaviy musulmon jamiyatlari uchun yo'l-yo'riq sifatida xizmat qilmoqda. Hadislar orqali bu yo'l aniq va tushunarli tarzda namoyon bo'ladi.

Ikkinchidan, *diniy ekstremizm, radikalizm va noto'g'ri talqinlarga qarshi ilmiy asoslangan yondashuv zarurati* ortib bormoqda. Afsuski, ba'zi ekstremistik oqimlar o'z qarashlarini asoslashda zaif yoki soxta hadislarni ishlatadi, hadislarning tarixiy va kontekstual mazmunini e'tibordan chetda qoldiradi. Bu esa ijtimoiy tanglik va bo'linishga olib keladi. Hadisshunoslik sohasi ana shunday holatlarning oldini olishda muhim rol o'ynaydi[6;132]. Rivoyatlarning ishonchliligini tahlil qilish, sahih va zaif hadislarni ajratish, matn mazmunini kontekstual sharhlash orqali diniy radikalizmning oldi olinishi mumkin.

Uchinchidan, *hadislar axloqiy va tarbiyaviy jihatdan ham dolzarbdir*. Ular *halollik, sabr-toqat, mehr-oqibat, adolat, kamtarlik* kabi qadriyatlarni o'rgatadi. Yosh avlodni sog'lom ruhda, ma'naviyatli, jamiyatga foydali shaxs sifatida tarbiyalashda hadislarning o'rni beqiyosdir. Shunday ekan, hadislar nafaqat diniy, balki tarbiyaviy, pedagogik va sotsiologik manba sifatida ham e'tiborga loyiqdir.

To'rtinchidan, *texnologik taraqqiyot* hadislarni keng ommaga tez yetkazishga imkon bermoqda. Raqamli ilovalar, veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqlar orqali hadislar turli tillarda tarqatilmoqda[4;57]. Bu jarayon bir tomondan hadislarni ommalashtirsa, ikkinchi tomondan *noto'g'ri tarjima va talqinlar xavfini* ham kuchaytiradi. Shu bois, hadislarni ilmiy asosda, tajribali mutaxassislar tomonidan tahlil qilish va jamiyatga to'g'ri yetkazish muhim ehtiyojga aylanmoqda.

Beshinchidan, akademik muhitda ham hadis va hadisshunoslik sohasiga e'tibor ortmoqda. Ko'plab universitet va ilmiy markazlarda bu fan mustaqil yo'nalish sifatida o'qitilmoqda. Hadislar tarixiy manba sifatida ham qadrlanmoqda. Ularda ilk islom jamiyatining *siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayoti* haqida boy ma'lumot mavjud. Bu esa tarixchilar, tilshunoslar, fiqhshunoslar va ijtimoiy fanlar olimlari uchun muhim tadqiqot manbai bo'lib xizmat qiladi.

II-VIII asr o'rtalaridan boshlab ilk hadis to'plamlari vujudga kela boshladi. Hozirgi kungacha yetib kelgan ilk hadis manbalari ushbu davrga oiddir.

III-IX asrlarga kelib, *“as-Sihoh as-sitta”* (“Olti ishonchli to'plam”) hadis majmuasi va keyinchalik o'z qatoriga yana uch ishonchli to'plamni olgan *“al-Kutub at-tis'a”* (“To'qqizta kitob”) majmuasi yuzaga keldi[1;29].

“Hadis ilmi” alohida fan sifatida hadislarini jamlash, mavzularga bo'lib tartiblash, roviy va rivoyatlarning ishonchlilik darajasini aniqlash jarayonida yuzaga keldi. Hadis ilmi bilan shug'ullangan olimlar *“muhaddis”* deb ataldilar. **III-IX asrlar** hadis ilmining eng rivojlangan *“oltin davri”* hisoblanadi. Zero, olti ishonchli to'plamni jamlagan muhaddislarning barchasi shu asrda yashagan edilar.

Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil Buxoriy sahih hadislarini birinchi bo'lib alohida to'plagan buyuk muhaddis sifatida tanilgan bo'lib, u *“muhaddislarning imomi”* nomi bilan mashhurdir. Imom Buxoriy hadis ilmi rivojida yangi yo'nalishni boshlab bergan bo'lib, u faqat ishonchli hadislarini tanlab olgan va ularni mavzular asosida boblarga ajratgan. Uning mashhur asari *“al-Jome' al-musnad as-sahih al-muxtasar min umur Rasulillah (s.a.v.) va sunanihi va ayyomihi”* deb ataladi. Ushbu asar qisqartirib *“al-Jome' as-sahih”* nomi bilan tanilgan.

Bu to'plam, ya'ni *“Sahih al-Buxoriy”*, islom tarixida eng e'tiborga molik hadislar majmuasi sifatida tan olinadi va *“Sihohi sitta”* — olti ishonchli hadis to'plamlarining **birinchisi** o'laroq e'tirof etilgan. Imom Buxoriyning sahih hadislarini tartib bilan jamlashga oid metodikasi boshqa ko'plab muhaddislarga

ilhom manbai bo‘lgan. Jumladan, uning yo‘lidan borib sahih hadislar to‘plamini tuzgan **Muslim ibn Hajjoj** o‘zini Imom Buxoriyning shogirdi deb hisoblagani bunga yaqqol dalildir.

Imom Buxoriy faqat ilm bilan emas, balki o‘zining pokiza hayoti, yuqori axloqiy fazilatlarini, kamtarligi va halolligi bilan ham ko‘pchilik uchun namunali siymo bo‘lgan. Unga “**Muhaddislar imomi**” yoki “**Hadis ilmining sultoni**” degan unvonlar bejiz berilmagan. Tarixiy manbalarda aytilishicha, u hadis yozishga kirishishdan avval tahorat olib, ikki rakat namoz o‘qir, har bir hadisni chuqur tahlil bilan yozib olgan. Uning ilmga bo‘lgan ixlosi va hurmati bugungi tadqiqotchilar uchun ham ibrat manbai bo‘lib xizmat qiladi[5;68].

Imom Buxoriyning otasi — **Ismoil** o‘z davrining salohiyatli va bilimdon muhaddislaridan biri bo‘lib, **Imom Molik ibn Anas**ning shogirdlaridan hamda yaqin izdoshlaridan sanalgan. U asosan savdo-sotiq bilan shug‘ullangan. Buxoriyning onasi esa dinparvar, pok niyatli va aql-zakovatli ayol bo‘lgan. Otasi vafot etganidan so‘ng, Muhammad ibn Ismoilning tarbiyasi to‘liq onasining zimmasiga yuklatilgan. U allaqachon 5-6 yoshligidayoq diniy fanlarga, xususan, hadis ilmi va rivoyatlarni yodlashga jiddiy qiziqish bilan kirishgan.

Imom Buxoriy ilk ilmiy tahsilini **Doxiliy, Muhammad ibn Salom Poykandiy, Muhammad ibn Yusuf Poykandiy, Abdulloh ibn Muhammad Masnadiy** kabi mashhur muhaddislardan olgan. U davrda hadis ilmini egallashni niyat qilganlar, safar oldidan o‘z yurtlaridagi barcha ishonchli roviylardan hadislarini to‘plab, keyingina boshqa hududlarga safarga otlanishlari urf edi. Buxoriy ham shu tartibga amal qilib, 16 yoshga to‘lguncha Buxoro va atrofdagi mashoyixlardan hadis eshitib, ularni yozib olgan.

Hijriy 210-yilda (milodiy 825-yil) u onasi va akasi **Ahmad** bilan birga Makka shahriga safar qilib, haj amalini bajargan. Hajdan so‘ng onasi va akasini vatanga qaytarib, o‘zi esa Makkada ilm olish maqsadida qoladi. U yerda faoliyat yuritayotgan ulamolarning ilmiy suhbatlarida qatnashadi[3;38]. Oradan ikki yil

o'tib, ya'ni hijriy 212-yilda (827-yil) u Madina shahriga yo'l oladi va u yerda mashhur olimlar — **Ibrohim ibn Munzir, Mutrif ibn Abdulloh, Ibrohim ibn Hamza** kabi hadis ilmi mutaxassislari bilan muloqot qilib, ulardan dars oladi.

Rasululloh (s.a.v.) sahobalarining shogirdlari — hadis rivoyatchilari vaqt o'tishi bilan musulmon olamining turli burchaklariga tarqalgan edilar. Shu sababli ishonchli hadislarni yig'ish ko'plab shahar va mintaqalarga sayohat qilishni talab etardi. Imom Buxoriy ham bu yo'lda uzoq yillar ilmiy safarlarda bo'ldi. U **Hijoz** viloyatidagi **Makka, Madina, Toif, Jidda** shaharlarida **olti yil** davomida ilm izlab sayohat qilgan. Shundan so'ng, **Basra, Kufa** va **Bag'dod** shaharlariga yo'l olgan, undan keyin esa **Shom** va **Misr** tomon safar qilgan.

Buxoriy o'z ilmiy sayohatlarini faqat Arabiston yarimoroligacha cheklab qo'ymagan. U **Xuroson, Marv, Balx, Hirot, Nishopur, Ray, Jibol** kabi o'sha davrdagi yirik ilm markazlarida bo'lib, bu yerlarning mashhur olimlaridan hadis darslarini olgan va ko'plab rivoyatlarni to'plagan. Uning bu safarlari nafaqat ilmiy boylikni oshirgan, balki hadis ilmini *to'g'ri, ishonchli* va *tizimli* shaklda yetkazish imkonini bergan.

Xorijiy hududlarga qilgan ilmiy safarlardan so'ng Imom Buxoriy yana o'z vataniga — Buxoroga qaytib, bu yerda hadis ilmini o'qitishni boshlaydi. Biroq uning bu ilmiy faoliyati Buxoro amiri **Xolid ibn Ahmad Zuhliy** tomonidan ma'qullanmaydi. Shu sababli Imom Buxoriy vatani Buxoroni tark etishga majbur bo'ladi. Avvaliga **Poykandga** ko'chadi, so'ngra esa Samarqand atrofidagi **Xartang** qishlog'ida istiqomat qilishni boshlaydi.

Buxoriy butun umrini ilm-ma'rifatga bag'ishlagan va doimiy ravishda olimlar, talabalar hamda ehtiyojmandlarni ham moddiy, ham ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlagan. U o'zining savdo-sotiqdan keladigan daromadidan har oyda **500 dirham** atrofida mablag'ni faqirlar va ilm izlovchilar manfaatiga yo'naltirgan. Shaxsiy hayotida esa dabdabaga berilmagan, isrofgarchilikdan yiroq hayot kechirgan.

Imom Buxoriy umr bo‘yi hadislarni to‘plash, ularni tahlil qilish va to‘g‘ri tartibga solish bilan shug‘ullangan. Hadislarning sahih yoki zaifligini aniqlashda u roviylarning tarjimai holi, yashagan joylari, tug‘ilgan va vafot etgan yillari, ularning o‘zaro ilmiy aloqalari va uchrashuvlarini chuqur o‘rgangan. Olim o‘zining bayon qilishicha, jami *olti yuz ming hadisni* yoddan bilgan.

Imom Buxoriy tomonidan tuzilgan *“al-Adab al-Mufrad”* (“Adab durdonalari”) nomli asar — yuksak axloqiy-tarbiyaviy qiymatga ega bo‘lgan nodir hadislar to‘plamidir. Unda jami **1322 ta hadis** va xabar jamlangan bo‘lib, bu asar dunyo bo‘ylab bir necha bor nashr etilgan. Ushbu to‘plamning o‘zbek tilidagi tarjimasi ilk bor 1990-yilda Toshkent shahrida chop etilgan.

Imom Buxoriy roviylarning kunyalariga bag‘ishlab yozgan *“Kitob al-Kunya”* (“Kunyalar haqida kitob”) asari 1940-yili Hindistonda bosmadan chiqqan. Hadis rivoyatchilarining tarjimai hollarini o‘z ichiga olgan *“at-Tarix al-Kabir”* (“Katta tarix”) esa *Turkiyada* 9 jildda nashr etilgan. Mazkur asarning ayrim qo‘lyozma nusxalari *Haydarobod*dagi kutubxonada saqlanmoqda.

Shuningdek, Buxoriy qalamiga mansub yana bir muhim manba — *“at-Tarix as-Sag‘ir”* (“Kichik tarix”) bo‘lib, bu hadis tarixiga oid muhim ilmiy manbalardan sanaladi. Mazkur asar *Hindiston* va *Qohira* shaharlarida chop etilgan.

Imom Buxoriy *“Kitob al-Favoid”* (“Foydali ashyolar haqida kitob”), *“al-Jome’ al-Kabir”* (“Katta to‘plam”), *“Xalq af‘ol al-‘ibod”* (“Alloh bandalarining amallari haqida”), *“al-Musnad al-Kabir”* (“Katta musnad”), *“at-Tafsir al-Kabir”* (“Katta tafsir”) hamda *“Kitob al-Hiba”* (“Sovg‘a-ehsonlar haqida kitob”) kabi ko‘plab asarlar muallifi hamdir[3;51]. Ulardan ayrimlari hozirgi kungacha yetib kelmagan bo‘lsa-da, ba’zilar dunyoning turli davlatlaridagi kutubxonalarda saqlanmoqda.

Ba’zi asarlar to‘liq holatda bizgacha yetib kelmagan bo‘lsa-da, ularning ayrim qismlari bugungi kunda jahonning turli mamlakatlaridagi kutubxonalarda saqlanayotgani haqida manbalar xabar beradi.

Hadis va hadisshunoslik islom ilmlarining eng muhim sohalaridan bo'lib, zamonaviy hayotda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ular nafaqat diniy hayotni to'g'ri tashkil etish, balki ma'naviy tarbiya, diniy ekstremizmga qarshi kurashish, ilmiy-tarixiy izlanishlar olib borish hamda jamiyatda axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bugungi kunda bu sohaga yangicha metodologik yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashgan tadqiqotlar va ilmiy asosli targ'ibot orqali chuqur e'tibor qaratish zarur. Chunki hadis ilmi nafaqat o'tmish bilan bog'liq bilimlar majmui, balki hozirgi va kelajak avlod uchun hayotiy dasturulamal bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alimov U. Sunnat va hadis. – T.: Sharq, 2012.
2. D.Muratov. Hadis to'plamlarining qiyosiy tahlili. O'quv qo'llanma. – T.: Kompleks print, 2019. – 144 b.
3. Movarounnahr allomalarining hadis ilmi rivojiga qo'shgan hissalarini /Mas'ul muharrir I.Usmonov. – T.: Movarounnahr, 2011.
4. Murodov D. Hadisshunoslik (o'quv-uslubiy qo'ldanma). – T.: TIU, 2015. – 392 b
5. Obidov R. Sunnat, hadis va muhaddislar. – T.: Movarounnahr, 2012.
6. Solih, M. M. Hadith Literature: Its Origin, Development and Special Features, Islamic Texts Society, 1999.